

Цанов С.М.
доктор филологични науки, доцент
Шуменський університет
(Болгарія)

ПРОЗАТА НА МИШО ХАДЖИЙСКИ – ЧОВЕКЪТ В КОНТЕКСТИТЕ НА ПАТРИАРХАЛНОТО И ИСТОРИЧЕСКОТО БИТИЕ

Има нещо много символично в съдбата на Мишо Хаджийски. Роден е на 27 ноември 1916 г. В с. Инзовка, Ногайски (сега Приморски) район. По голямата част от краткия си живот прекарва в СССР. В историческата си родина България за първи път стъпва на 13 май 1942 г. Безогледният комунистически терор след преврата на 9 септември 1944 г. го принуждава да се самоубие в Белградчик на 7 декември 1944 г. Три месеца след като се венчава за Савка Николаева.

Мишо Хаджийски изживява своите 28 години в четири различни като социална идентичност държави – царска Русия, СССР, Царство България, отечественофронтовска България... С душа, пропита от морала на патриархалните традиции, той се сблъсква с бурите на Историята. Също както и много от героите на своите разкази.

За времето, което съдбата му отрежда, Мишо Хаджийски написва няколко книги. Една от тях, “Пуста чужда чужбина”, отпечатана от авторитетното издателство “Хемус” през 1943 г., е явление в историята на българската литература. Тя го определя като най-добрия белетрист на българите от Северното Приазовие. И нещо повече – вписва го във фалангата на видните майстори на българската проза изобщо. Шестнадесетте художествени творби, включени в изданието от 1994 г. [3], в рамките на около 160 страници изграждат цял един свят – света на таврийските българи от втората половина на 19 и първата половина на 20 век. Изключителна заслуга на Мишо Хаджийски към българската литература е, че той разширява нейните географски граници [1]. След пирдопчаните на Влайков, шопите на Елин Пелин, добруджанците на Йовков, на страниците на българската проза се появяват със своя регионален колорит таврийските българи на М. Хаджийски. Но той не е регионален автор. Текстовете като “Гладна година”, “Магьосници”, “Коледа в Таврия”, “Никитова женитба” едновременно вникват в спецификата на една регионална етносоциална среда и интерпретират универсалните въпроси на човешкото битие изобщо. Това е логично, защото общочовешките духовни аспекти на битието задължително имат регионален характер(всяка национална култура е регионална спрямо световната). Задълбочено върху проблема разсъждава Николай Трубецкой: “Ако си представим култура, творец и носител на която се явява цялото човечество, ясно е, че безличността и неопределеността в нея ще бъдат максимални. В тази култура трябва да се въплъщават само тези психически елементи, които са общи за всички хора. Вкусовете и убежденията на хората са различни, индивидуалните колебания в тази

област са изключително силни, но логиката им е еднаква и материалните потребности (хранене, икономия на труд) също у всички са повече или по-малко еднакви. Затова е ясно, че в еднородната общочовешка култура логиката, рационалистическата наука и материалната техника винаги ще преобладават над религията, етиката и естетиката < ... > в национално ограничена култура (можем да добавим и регионално ограничена култура – С.Ц.) всичко, в което се проявяват вътрешните духовни потребности и предразположения, естетическите вкусове, нравствените стремежи – с една дума целият своеобразен морален и духовен облик на даден народ, – заема почетно място [2].

Имаме резерви към някои детайли в цитираната теза на основателя на теорията на евразийството, но по принцип я приемаме. Безспорно е, че т.н. световна култура е абстракция. Тя, както и разбира се т.н. световна литература, е сума от национално-регионални ценности. Но създавани центробежно те само условно могат да претендират, че са съставки на цялост, защото истинската цялост се базира на единството на своите елементи. След като световната литература е съвкупност от регионални текстове, естествено е да имат значима роля тези от тях, които чрез своята локална идентичност провокират потребността от духовен диалог у носителите на други регионални стереотипи. Затова автор като Мишо Хаджийски, подобно на един далеч по-мощен от него творец – Габриел Гарсия Маркес – е обречен да предизвиква интереса на читатели и изследователи. Интерес, появил се заради идеологическите табу на комунизма половин век след смъртта на писателя, но обречен да съществува, докато в живота на хората присъства литературата. Имаме основание да мислим, че М. Хаджийски ще има своите реципиенти и във времето, когато неговият герой изобщо няма да има свое типово съответствие в извънтекстовия свят. В прозата на “таврийския Йовков” типовото има твърде индивидуални въплъщения, без да престава да е типово.

Герой на Мишо Хаджийски е патриархалният таврийски българин. Той принадлежи на време, чиято актуалност отминава, но което продължава да присъства в социалнопсихологическата динамика на 20 век. Авторът визира не само преходните, но и непреходните черти на патриархалната нравственост, тези, които, променяйки социалния си облик, запазват своята екзистенциална идентичност в потока на историческата събитийност.

Поетиката на твореца едновременно го сближава и оразличава от двама големи първомайстори на българския разказ – Иван Вазов и Елин Пелин. Подобно на Вазов, М. Хаджийски не се отказва от възможността чрез словото на разказвача да оценява героите и да направлява рецепцията. Но често, подобно на Елин Пелин, натоварва пейзажа със символични послания и оставя читателя сам да извлича смисъла на сюжета. Функционално е и, че словото на всезнаещия разказвач съдържа сказови елементи, без да преминава в класически сказ. Повествованието постига експресивност и посредством редуването и преплитането на изявителни и приказни глаголни форми.

Най-голямо достойнство на художествения свят на Мишо Хаджийски е, че образът на патриархалния човек е представен с изключителна пълнота и дълбочина. Човекът на патриархалната общност има три основни изпитания: да хармонира личните си чувства и желания с конвенциите на родовата традиция, да приеме срещата със Съдбата, неведомата сила, за която законите и правилата на човешката общност нямат никакво значение, да устои на динамиката на Историята, която със своята линейност и непредсказуемост постоянно застрашава циклично повтарящия се, предсказуемо подреден свят на патриархалното битие.

В “Пуста чужда чужбина” драмата на патриархалния човек е очертана и разгърната и в трите измерения. Представени и проблематизирани са срещите(и конфликтите) лично – патриархално-колективно, лично и патриархално, от една страна – историческо, от друга; човек – Съдба. Авторовият подход е чужд на схематизирането – книгата е изпълнена с **индивидуални образи на патриархални хора**, тя обглежда многообразието на имащите безброй индивидуални въплъщения типови ситуации и внушава, че никой модел не може да бъде толкова богат, колкото действителността, която моделира.

В една група творби са представени идиличните или драматични, но не и трагични, отношения човек – патриархално битие. Най-идилични са “Есен” и “Коледа в Таврия”. “Есен” е по-скоро импресия в проза, проникната от носталгия по старото време. “Коледа в Таврия” внушава, че в контекста на родово-патриархалния свят личните конфликти не носят трагичен характер, когато хората ги вписват в рамките на традицията и обичайно-правния регламент. Сходни са интенциите на “Първоснежето” – текст, който представя една типична за патриархалния човек драма – сключването на брак без любов. Независимо дали са чувствителни (Анка) или първично-егоистични (Драгуна), героите изживяват личните си проблеми, без да се противопоставят на колективните конвенции, които регулират отношенията в общността.

Хармонията лично-родово властва и в “Баба Пена от Орманджи” и “Божи гроб”, независимо от хумористично-ироничните тонове в словото на разказвача, частично дистанциран от времето на патриархата. Те не преминават в сатира. “Божи гроб” е ключов разказ в прозата на Мишо Хаджийски, защото в най-обобщен, експлициран вид изразява една много важна за автора идея, която дифузно всепрониква всичките му произведения – идеята, че простонародната идентичност на християнската религия (т.н. народно християнство) е фундамент, основен принцип на патриархално-нравствения ред.

Интересен със своята трагико-комична тоналност е разказът “Никитова женитба”. Той разгръща една лична драма, която априори е обречена да не прерасне в трагедия. Произведението внушава, че в света на патриархалните порядки, приети не външно, а със съкровена убеденост в тяхната необходимост, личните драми се смекчават от контрола на обредно-правната култура.

Но прозата на Мишо Хаджийски познава и изключителни герои, които поставят своето разбиране за лично щастие над вековно унаследените норми на

родовия колектив. Те влизат в безкомпромисен конфликт с конвенциите на традицията, конфликт, който може да завърши само с отлъчването или самоотлъчването на индивида от общността. Разказите “Матю разбойникът” и “Керванджия” психологизират непримиримото противопоставяне лично – родово, патриархално. Матю разбойникът е по същество вън от времето на Историята и времето на Рода. Отдаването на личните страсти е единственото негово битие и той го изживява като нарушава законите на обществото и принципите на патриархалната нравственост. Повествованието не го оправдава, но не го и осъжда, а оставя на читателя възможността “да прочете” героя като имащ свой, невписващ се в рамките на колективните конвенции, индивидуален морал. Образът е изграден с елементи на романтичeskата поетика. Паралелното разглеждане на “Матю разбойникът” и “Керванджия” внушава, че силата определя резултата от конфликта между личността и колектива. Длигора от “Керванджия” има вътрешната сила да се влюби в татарка, да пренебрегне свещената за патриархалния човек опозиция **свое – чуждо**, следвайки зова на сърцето си. Той има силата да се самоотлъчи в името на личното щастие от общността. Но няма силата да остане недосегаем за патриархалния колектив, който жестоко санкционира всеки човек, нарушил традиционния ред в името на своята индивидуална идентичност. Тази сила притежава Матю разбойникът, защото в отрицанието на родовото стига до крайности, органически невъзможни за мекосърдечния Длигора.

Понятието **съдба** е същностно за човешката психика, независимо от социалния, културния и религиозния контекст. Две творби на Мишо Хаджийски – “Кръчмата на Мънзула” и “Лошото място” проблематизират представите на таврийския българин за съдбата и интерпретират опозицията патриархален човек – Съдба.

“Кръчмата на Мънзула” е разказ за **хармонията между личното и родовото време**. Героите безпроблемно поместват личното си битие в контекста на родовото, изживяват индивидуалния си живот по законите на патриархалните традиции и норми. Повествованието внушава духовната идентичност, екзистенциалната ценност на битовото съществуване и единението с природата. Финалът на творбата обаче е трагичен. Източникът на трагизма не е в противопоставянията лично – родово, лично и родово – историческо. Георги Мънзула умира като младоженец без първа брачна нощ, защото Случайността е по-силна от желанията и намеренията на хората. В контекста на белетристиката на Мишо Хаджийски непонятността и непредсказуемостта на Случайността е всевластие над човека, всевластие на трансцендентност, която от памтивека хората назовават Съдба. В “Кръчмата на Мънзула” тя, съдбата, се явява метадетерминанта на битието, стояща над трите му основни стихии – личната, родовата и историческата.

Така е и в разказа “Лошото място”. В него също хармонията лично – родово е безпомощна пред неведомата воля на Съдбата, която хората сюжетират чрез

фолклорно-митологичните вярвания. За Съдбата в “Лошото място” не съществува логиката на морала, на въздаянието и възмездието. Тя е извън категориите на народното религиозно светоусещане, което отрежда зло за злия и добро за добрия. В това отношение “Лошото място” и “Козя гайда” белетризират два различни типа светоглед – народно-религиозен и митологичен. Показателен е паралелът между гледните точки на разказвачите, които в началото на двата текста задават оптиките на читателската рецепция:

“Стои си тук, не се лакоми! Дал е Бог за всички хора и земи, и води, и пасища. Разгеле, видя им се малко, та отидоха в Каръма. Изклаха ги татарите. – Господ ги наказва.” – “Козя гайда”

“Бог да го прости Драгоя!”

Каква добрина, Боже, имаше клетото му сюрмашко сърце! То нали е сюрмах, отде накъде проклетия! Нито е трупал богатство, та Господа да забрави, нито пък хората обирал, та Господ да го прокълне. Хубав човек беше, с това ще се помни.” – “Лошото място”

Мишо Хаджийски има едно произведение, “Старият Цанко”, което проблематизира едновременно опозициите лично – патриархално и патриархално – историческо битие. Героят екзистенциално се полага в старото патриархално време, от което е и неговата мелница. Тя е наследена от бащата и не само символизира Родовото битие, но и го въплъщава. Личното битие на героя е неотделимо от родово-патриархалното, то го съдържа в себе си и се съдържа в него. Както сянката на мъртвия баща живее в Цанко и не му позволява да благослови брака на внучката Тинка с Пенчо, внук на кръвния враг дядо Ристю. Героят няма лично битие извън априори наследените ценности на родово-патриархалното. Неговата драма е, че в рода му се появява човек, Тинка, отделящ личното от родовото. За патриархалния човек собствената вяръност към нормите на традицията е недостатъчна, ако няма продължение в потомството. Това е така, защото той постига личната си идентичност и битийна пълнота в континуитета на родовото време.

Драмата на героя на разказа е още по-голяма, защото устоите на неговия свят се дестабилизируют както от еманципираната от родовото битие внучка Тинка, така и от нахлулата в предсказуемо-цикличния свят на патриархалната традиция линейна и непредсказуема История. Неин актант в текста е инженерът, идващ от чуждото и враждебно пространство на града, за да затвори старата мелница. Като държавен чиновник, той репрезентира с действието си историчността на държавата, за която ценностно е отстраняването на старото в името на новото. Старият Цанко принадлежи на друго време, циклично повторяемо, време, за което не е ценностна промяната, а е ценностно обновлението на същностно-непроменимото.

Разказът представя трагичната невъзможност да се осъществи среща между колективния човек и индивидуалния човек; между човека, който не може и не иска да отдели родовото от личното, и човека, за когото личното е

екзистенциално, самодостатъчно и съответно по-ценно от родовото. Финалът на творбата е сюжетно ефектен – Пенчо спасява от пламъците на горящата мелница неприелия го за зет, неблагословилия го Цанко. Но с това текстът не казва, че някой от героите се променя. Всъщност с действията си всеки от тях потвърждава своята идентичност.

“Старият Цанко” е въздействащ текст не толкова с класическия, смело можем да кажем, без да влагаме негативна оценъчност, клиширан сюжет, колкото с психологизирания посредством предметните и пейзажните детайли образ на героя. Това е едно от големите достойнства на прозата на Мишо Хаджийски – да представя съкровената душевност на хора, които са неотделими от света на природата и предметното, които не просто са свързани с него, но го носят дълбоко в себе си.

Интересен разказ е “Чада Божии”. Героите безпоповци са странен и вътрешно хармоничен хибрид, получен от пресичането на Родовото и Историческото време. Така е обаче до финала на произведението. В него дисциплинираната безкомпромисност на държавата, като продукт на историята, разрушава странната и по същество компенсаторна и неорганична хармония и внушава, че родово-затвореното и исторически-отвореното съзнание могат да съществуваат, да се взаимопроникват, но не и да се взаимопокриват и сливат.

Най-разгърнато и целенасочено опозицията патриархално – историческо битие проблематизират повестта “Гладна година” и разказът “Врагове”. Пред отвореното и агресивно битие на историческата събитийност затворено-цикличното битие на патриархалния човек е безпомощно. Историята е представена като развихряне на човешката пристрастеност към злото. Тя е сляпа и спонтанна сама по себе си, но, организирана чрез идеология, държава, армия, е придобила чудовищната сила на масовото насилие. То ужасява героите на Мишо Хаджийски и само по себе си и чрез своята непонятност:

“Там е гробът на Вълко. Бог да го прости, добра душа имаше. Не изчака синовете от Кавказ да се върнат, горкия. Тъй му било писано от Бога. А може би от хората, не се знае.” – “Гладна година”

“Тогава Саво се върна и седна в шейната. От тежка болка в сърцето, от самотността му стана тежко и той заплака. Простото му сърце на селянин не можеше да разбере защо на тоя свят има повече злина, отколкото добрина. И защо Господ завинаги е оставил разбунената земя наша.” – “Врагове”

Сюжетът на “Гладна година” е исторически датиран – 1921-1922 г. Творбата представя трагичната съдба на таврийските българи по време на гражданската война чрез разказ за едно семейство, това на стария Вълко. Патриархалният свят е битово детайлизиран и психологизиран. Той не е лишен от конфликтност, но тя е контролирана и овладявана от нравствената идентичност на героите и тяхната подчиненост на традиционните норми, регулиращи отношенията в общността. Но законите на солидарността и толерантността, които властват в патриархалния

колектив са безсилни пред Глада, който нахлува в родовото време не като резултат на природно бедствие, а като чудовищно творение на Историята, на Войната:

“Земята е неорана от три години, от войната. Там, гдето по-рано вирееше тучно жито, гдето наливаше тежкия, клюмнал надолу клас, като пълна медовина – тая пролет избухна бурен та заглуши и зимници, и летници.”

Текстът само посочва Историята като причина за трагедията на Рода. Той не я проблематизира, защото е съсредоточен върху личните съдби на героите – Вълко, Вълковица, Еленка, Марчето, Павлю, Дарчето, Тонката. Чрез тях сблъсъкът патриархално – историческо битие е представен с изключителна психологичност. Неговата трагичност се откроява със своята конкретна античовешка същност и това е много по-въздействащо от плакатните инвективи срещу Идеологията като отрицание на Хуманността. Символичен смисъл има фактът, че от цялото семейство остава жива само майката, Вълковица. За съкровено свързания с родовите ценности човек смъртта на родителите, колкото и мъка да носи, отговаря на законите на природата. Смъртта на децата преди смъртта на бащата и майката е жестока и абсурдна. Тя е отрицание на Реда, на логиката на битието, тя обезсмисля битието на родовия човек. Във финала на “Гладна година” живата майка, с безнадеждна надежда в сърцето, очаква завръщането на своите мъртви синове. Текстът определено кореспондира със завършека на “Иде ли” от Иван Вазов. И изгражда един въздействащ символ на трагизма, който може да роди срещата между войнствената история и миролюбивата патриархалност:

“Спрете, пътници, вслушайте се! Ако видите българчета от Таврия, кажете им, нека се върнат, че земята ги чака. Защо стоят в чужбина, тук ги е откърмила майката-земя, що ли да я зарязват. Майки имат, чакат ги. Огнища са изгаснали, няма кой да ги разпали.

Ако ги видите – кажете им.

Ако ги срещнете – върнете ги.”

В текста на “Врагове” Историята нахлува в патриархалното битие с най-зловещия си ипостас – Войната. Сюжетът не е пряко датиран във времето, но присъстват достатъчно ясни подсказки, че се визира Втората световна война. Творбата представя два типа отношение към Другия – чрез образа на Саво и сумарния образ на вражките войници. Конкретната им национална идентичност(румънска) не е определяща за художествените послания, чрез тях се осъжда злото на войната изобщо. За Саво Другият е ближен, защото е човек. За войниците Другият е враг, защото е друг, чужд. За Саво е съкровено валидна Христовата повеля **обичай и враговете си**. Войниците се подчиняват на аморалния принцип – причинявай зло и на тези, които ти правят добро, щом това ти доставя удоволствие. Развитието на сюжета поставя на изпитание вярата, че човек може във всякакви обстоятелства буквално да приема християнските истини за битието и да се придържа към тях. Пред аморалността на историческата събитийност патриархалният Саво е безпомощен да отстоява християнския

принцип “обичай враговете си”. За да запази достойнството си той отговаря на злото със зло. И изстрадва неразбираемостта на жестоката историчност, в която няма непоклатими нравствени правила на човешките взаимоотношения, в която изобщо няма нравственост.

Особената чувствителност на Мишо Хаджийски към историческата съдба на таврийските българи се проявява не само в неговата художествена проза. Откриваме я и в публицистиката и в обществената му деятелност. Показателно е, че за краткия си престой в София той успява да създаде Институт за опознаване на Таврия, в който се включват такива големи учени като проф. Стоян Романски, проф. Борис Йоцов и бъдещият академик Петър Динеков. Темата за Историята вълнува Мишо Хаджийски вероятно и за това, че той принадлежи на общност, чийто стереотипи на живот са подложени на особено тежки изпитания, на големи исторически сътресения. Двете преселения – от България в Бесарабия и след това от Бесарабия в Таврия – както и последвалите политически катаклизми в Русия и СССР създават у приазовските българи усещането за безпомощност пред стихии, извън тяхната патриархална общност, но брутално нахлуващи в нея, без да се съобразяват с вековно утвърдените представи за чест и човещина.

Мишо Хаджийски с вещина и дълбочина разкрива именно този феномен – как наглата История поругава и стъпква съкровено-екзистенциалното начало на таврийския българин, векове наред обгрижвано и пазено от патриархалната култура. Но текстовете не определят съдбата на българите от Северното Приазовие като уникална. Тя е внушена като част от съдбата на човека изобщо, на човека, който едновременно твори Историята и се превръща в плячка за нейните хищнически инстинкти. Затова и заглавието “Пуста чужда чужбина” може би не означава само носталгията по напуснатата родина България. То може би внушава и отчуждеността на историческия човек от принципите на доброто, внушава, че в жестокия свят на Историята патриархалният човек е в “пуста чужда чужбина”. Защото не може да проумее как светът на интересите и идеологиите може да унищожава човечността и човека.

Литература

1. **Миланов А.** А можел да стане таврийският Йовков. // Хаджийски, М. Пуста чужда чужбина. София, 1994, с.11
2. **Трубецкой Н. С.** Вавилонская башня и смешение языков.// **Трубецкой, Н. С.** Наследие Чингисхана. Москва, Изд. „Эксмо”, 2007, с.453-454. Преводът на цитатите от руски е мой – С. Ц.
3. **Хаджийски М.** Пуста чужда чужбина. София, 1994, Издателска къща „Христо Ботев”. Всички цитати от текстовете на автора са по това издание.

АННОТАЦИЯ

Текст интерпретирует как проза Мишо Хаджийского представляет жизнь таврийских болгар в контексте исторических события 19 – 20 веках. Рассмотрены разных аспектов оппозиции патриархальное – историческое бытие. Обращается внимание на трагизм встречи между мир истории и патриархальный мир.

Ключевые слова:

историческое бытие, патриархальное бытие, личное бытие, война

SUMMARY

The text interprets how the prose of Misho Hadjiiski presents the life of the Tavrian Bulgarians in the context of the historical events during the 19-20 th century. Different aspects of the opposition between patriarchal and historical life are considered. Attention is drawn to the tragic in the meeting between the world of history and the patriarchal world.

Keywords:

historical life, patriarchal life, personal life, war